

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРІВ НА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

УДК 347.23

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що питання договірної регулювання природокористування не отримало належного теоретичного дослідження у працях вітчизняних цивілістів, зокрема в частині виокремлення їх особливостей, як окремої групи договорів, беручи до уваги предмет договору, порядок укладення, правовий режим природних ресурсів тощо.

Постановка проблеми. Необхідність окреслити специфіку договорів на використання природних ресурсів обумовлена тим, що дана група договорів не розглядається у працях вітчизняних науковців в якості довершеного самотнього явища, якому притаманна власна специфіка. Це, у свою чергу, зумовлює існування неоднакового підходу до розуміння порядку та особливостей укладення таких договорів, викликаючи ряд проблем при правозастосуванні. Це питання є дійсно важливим для України, оскільки на сьогоднішній день Україна оперує значним природноресурсовим потенціалом.

Аналіз досліджень даної проблеми. Окремі питання поставленої проблеми досліджувались у працях таких науковців як В.М. Баранов, А.Г. Брунь, В.В. Луць, В. А. Васильєва, И. А. Дроздов, В. М. Баранов, Н.Р. Кобецька, І.В. Труфан, Н.В. Локтева, В.О.Джуган та інші.

Разом з тим слід визнати, що на даному етапі все ще існує потреба в подальшій роботі над окресленням специфіки даної групи договорів, особливо з урахуванням природноресурсової специфіки їх предмета. Саме тому метою статті є комплексне на теоретичному рівні висвітлення особливостей договорів на використання природних ресурсів з урахуванням положень цивільного законодавства та природоохоронних вимог, зумовлених їх предметною природноресурсовою специфікою.

Виклад основного матеріалу. Особливості договорів на використання природних ресурсів обумовлені, перш за все специфікою їх предмета, порядку укладення, правового режиму об'єктів тощо. Наявність в якості предмета даних договорів природних ресурсів (ділянок надр, водних об'єктів, лісових ділянок) безумовно накладає вагомий відбиток на дану групу договорів. Природні ресурси, віднесені ст. 181 ЦК України до нерухомих речей (нерухомого майна), є нерухомістю в силу своїх природних фізичних властивостей. Визнання природних ресурсів об'єктами нерухомості уже є достатньою підставою для того, щоб визнати їх об'єктами цивільних прав (майном). Звичайно ж деякі з характеристик майна в цивільно-правовому розумінні важко «приміряти» до природних ресурсів. Так, наприклад, на думку Н. Титової природні ресурси (зокрема землі) не можуть, відповідно до класичної цивілістичної концепції бути знищеними чи пошкодженими [1, с. 11]. Ми ж наголошуємо на тому, що природні ресурси мають низку юридично важливих характеристик, насамперед – їх цільове призначення. Знищенням природного ресурсу можна вважати такі його зміни, що виключають можливість його використання за цільовим призначенням. Отож, особливістю договорів на природокористування є наявність в якості предмета природних ресурсів, які є не просто об'єктами нерухомості, а є первинними та визначальними з точки зору розуміння сутності нерухомого характеру об'єктів цивільних прав і є тією вихідною точкою, від якої відштовхуються при кваліфікації таких.

Однією з особливостей договорів на природокористування є наявність спеціального законодавства, яке регулює відносини природокористування. Природні ресурси є об'єктами, які перебувають у стійкому системному зв'язку один з одним, тому договори на природокористування регулюються нормами цивільного законодавства з урахуванням земельного, надрового, водного, лісового та законодавства про охорону навколишнього середовища тощо. Саме тому для належного правового регулювання суспільних відносин у сфері договірного використання природних ресурсів важливим та необхідним є розмежування дії норм цивіль-

ного та спеціального (поресурсового) законодавства. Труднощі у розмежуванні виникають через те, що чітких критеріїв такого не передбачено ні ЦК України ні спеціальним законодавством.

Стаття 9 ЦК України вказує на те, що положення даного закону застосовуються до врегулювання «відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля...». У свою чергу п. 2 ст. 3 ЗК України містить положення, згідно з яким відносини, що виникають при використанні надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря регулюються відповідно ЗК України, а також нормативно-правовими актами про надра, ліси води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, якщо вони не суперечать ЗК України. Якщо аналізувати дані спеціальні нормативно-правові акти, то можна прийти до висновку, що чітке розмежування сфери дії цивільного та спеціального законодавства в частині регулювання договорів на використання природних ресурсів відсутнє, лише міститься вказівка на те, що дані нормативні акти є пріоритетними у застосуванні при регулюванні відповідних відносин (ст. 3 ЛК України, ст. 51 ВК України, ст. 2 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» тощо).

ЦК України містить норми, що встановлюють найбільш уніфіковані правила угод з будь-яким нерухомим майном. Більше того, як видно із законодавчих визначень норми цивільного права та земельного права співвідносяться як загальне та спеціальне. Однак такого розмежування, на нашу думку, недостатньо. Так, ми уже говорили про системність як визначальну рису, якою володіють природні ресурси та необхідність комплексного підходу до регулювання відносин по їх використанню. Будь-який природний ресурс чи то надра чи водний об'єкт так чи інакше пов'язаний із земельною ділянкою, на який він розташований і яка його обслуговує, даний зв'язок є органічним і його треба враховувати. Більше того, якщо розглядати історично процес розвитку договірних відносин у сфері природокористування, то можна дійти до висновку, що саме в рамках земельного права і починали закладатися основи правового режиму користування іншими природними

ресурсами. Ми ведемо до того, що норми земельного законодавства, будучи спеціальними по відношенню до норм ЦК України і пріоритетними у використанні в той же час будуть загальними по відношенню до норм нормативно-правових актів про надра, ліси води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря в частині об'єктивно існуючого взаємозв'язку природних об'єктів із землею. При виникненні колізій між нормами загальними та спеціальними – безумовну першість у використанні мають останні.

В той же час головна дискусія ведеться в площині пріоритетності цивільного, земельного та іншого спеціального поресурсового законодавства. При тому позиції науковців з цього питання діаметрально протилежні. Ми ж переконані, що норми цивільного законодавства розвиваються і деталізуються у нормах спеціального законодавства, яке регулює користування природними ресурсами на умовах цивільно-правових договорів, набуваючи таким чином притаманної природним ресурсам та необхідної для функціонування нормальних договірних відносин у цій сфері предметної специфіки. Тобто, як слушно зазначають М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський, статті спеціального законодавства, які регулюють відповідні договори на природокористування, є всього-на-всього звичайними цивільно-правовими нормами спеціального характеру [2, с. 19]. З цього твердження випливає той факт, що пріоритет таких норм обумовлений не їх приналежністю до іншої галузі, а тим, що вони, будучи цивільно-правовими, є спеціальними. Такими чином норми ЦК України завжди будуть застосовуватися до відносин по користуванню природними ресурсами в тій мірі, в якій вони не врегульовані спеціальними нормативно-правовими актами.

Ще однією важливою особливістю договорів на природокористування є їх велика рекреаційна та охоронна складова. Так, блок охоронних норм, які формують якісно відмінний природоохоронний характер змісту зобов'язань сторін, і пов'язаний з ним блок публічних екологічних інтересів обумовлені безумовним імперативом забезпечення природоохоронних вимог на всіх стадіях користування природним ресурсом. На нашу думку, специфіка

природноресурсового права в частині природокористування полягає в особливій регламентації відносин природокористування, яка базується на використанні і приватноправових конструкцій і публічно-правових підходів. Коли ми говоримо про необхідність використання публічно-правових підходів у процесі природокористування ми апелюємо до того, що в природноресурсовому праві, з огляду на специфіку предмета правового регулювання, яким є природні ресурси, всі без винятку норми, в тому числі приватноправові, мають бути направлені на захист відповідних публічних інтересів. На природокористувача покладаються обов'язки, які впливають не тільки із самого договору, а й з публічно-правових норм, які містяться у екологічному законодавстві. Варто погодитися з Н. Р. Кобецькою, що при запровадженні договірних механізмів в природноресурсових відносинах важливо не втратити предметну природноресурсову специфіку, оскільки цивільне право не містить природоохоронних засад [3, с. 260].

Важливою особливістю договорів на природокористування є їх суб'єктний склад, а саме наявність обов'язкового суб'єкта в природноресурсових договорах, предметом яких є природні ресурси державної чи комунальної форм власності – держави в особі уповноваженого органу державної влади. Це пов'язано з тим, що природокористування є сферою публічного інтересу і цей публічний елемент впливає на характер і зміст договорів у цій сфері, а також тим, що в переважній більшості (окрім земельних ділянок та ділянок лісу) законодавство встановлює виключну державну власність на природні ресурси.

Держава в особі державних структур багатолика як і багатолика її роль у відносинах природокористування. У договорах на природокористування держава виступає в двох іпостасях – як суб'єкт договору (розпорядник майна (власник), який реалізує свої суб'єктивні цивільні права) і як суб'єкт публічної влади (контролюючий орган, який видає дозволи, ліцензії тощо). Ці правові стани можуть поєднуватися або розмежовуватися [4]. Приймаючи на себе договірні обов'язки держава перестає, в ідеалі, діяти як публічне утворення, а стає учасником цивільних правовідносин.

Проте зважаючи на свою особливу роль держава як учасник цивільних правовідносин володіє практично необмеженими можливостями для маніпуляцій і завжди може використати свої владні повноваження. Саме тому така ознака цивільно-правових відносин як рівність учасників у випадку з договорами на використання природних ресурсів прослідковується фрагментарно.

Особливістю договорів на природокористування є наявність (в більшості випадків) складних юридичних складів їх виникнення, де публічний акт (дозвіл, рішення, ліцензія) подекуди навіть є первинним щодо договору. Загалом виникнення права на природокористування виключно на підставі одного лише договору є рідкісним явищем на практиці, зазвичай договір в тій чи іншій мірі співіснує із спеціальним дозволом у кожному конкретному випадку при укладенні договорів на природокористування, або передує йому або ж перебуває у зворотній послідовності.

У зв'язку з таким симбіозом публічного акту та договору в науці побутує думка, що природноресурсова ліцензія (спеціальний дозвіл) не є класичною ліцензією, а більш схожа на цивільно-правовий інструментарій, оскільки видається не на зайняття певною ліцензійною діяльністю, а на користування певним об'єктом у певних, встановлених державою, межах [5, с. 55]. Тим не менше говорити про так званий орендний характер природноресурсової ліцензії нам видається нераціонально. Яких би рис вона не набувала у процесі правозастосування, вона була і залишається інструментом адміністративного права.

Ми переконані, що наявність двох видів правовстановлюючих документів (договору і спеціального дозволу) у сфері природокористування впливає з подвійної ролі держави у таких відносинах. Так, держава, будучи публічним утворенням і власником природних ресурсів, який реалізує свою правомочність розпорядження належним йому майном, одночасно видає в першому випадку – спеціальний дозвіл на природокористування, а в другому – укладає договір на природокористування. Ці два протилежні методи правового регулювання діють паралельно, що зумовлює

ситуацію, коли сторони зв'язані між собою не тільки договірними, а й адміністративними зобов'язаннями.

Ще однією особливістю договорів на природокористування є те, що у переважній більшості ці договори є переобтяжені переліком істотних умов, які стають гіпертрофованими з огляду на визначення умов договору як істотних в спеціальному законодавстві однакової юридичної сили. Аналізуючи спеціальне законодавство, ми стаємо свідками відсутності єдиного підходу до розуміння комплексу істотних умов, які необхідні для визнання договорів даної групи укладеними. Беручи до уваги той факт, що дані договори є договорами оренди або такими, що носять орендний характер ми приєднуємося до думки, яка неодноразово висловлювалася в науці, що умови про предмет, плату та строк договору є істотними за своєю суттю для даної групи договорів. Однак, законодавець часто розширює перелік істотних умов (ст. 15 ЗУ «Про оренду землі» містить 11 умов договору оренди земельної ділянки; ст. 8 ЗУ «Про угоди про розподіл продукції» – 32 позиції). Законодавство про оренду водного об'єкта на даному етапі не містить такого широкого переліку істотних умов, проте зміни, які вступають в силу із набранням чинності Закону України «Про акваторію» з 01.07.2013 року введуть фактично тотожний перелік істотних умов договорів оренди водних об'єктів для акваторії (рибництва). Договірне лісокористування та водокористування на даному етапі з одного боку не переобтяжені законодавчо закріпленим переліком умов, а з іншого – дана сфера регулюється переважно численними підзаконними нормативно-правовими актами, що в свою чергу призводить до ситуації, що істотні умови, передбачені Законом України «Про оренду землі», застосовуються до цих відносин за аналогією.

Серед особливостей договорів на природокористування варто виділити наявність особливої змішаної системи оплати за договором. Правова природа плати за користування природними ресурсами на умовах оренди, в більшості випадків, є адміністративно-правовою і стягується не за правилами цивільного, а за правилами податкового законодавства. Більшість спеціальних норма-

тивно-правових актів не використовують терміну орендна плата, а послуговуються такими термінами як: «збір за оренду» (ст. 51 ВК України), «збір за спеціальне використання лісових ресурсів» (ст. 77 ЛК України), «плата за користування надрами» та «збір за видачу спеціального дозволу на користування надрами» (ст. 28 Кодексу України про надра). Окрім того більшість спеціальних нормативно-правових актів у сфері використання природних ресурсів містять вказівку на те, що такі платежі встановлюються відповідно до ПК України (ч. 2 ст. 21 ЗУ «Про оренду землі», ч. 2 ст. 77ЛК України, ч. 5 ст. 28 Кодексу України про надра), особливо якщо йдеться про природні ресурси державної або комунальної форм власності.

Плата, як істотна умова договорів на природокористування, у даному випадку є видозміненою не лише з позиції її зовнішнього вербального прояву, а й з позицій правового режиму її справляння. Така неоднозначна ситуація, на нашу думку, є показовою з точки зору взаємозаміщення держави в цивільно-правових відносинах як учасника цивільних правовідносин, нею ж, але вже в якості носія публічної влади, що безумовно впливає з її «подвійної» ролі як суб'єкта відносин природокористування. Позицію законодавця з цього питання навряд чи можна вважати обґрунтованою, адже відносини між платником податків та податковим органом мають завідомо вертикальний характер, що неприпустимо в межах договірних відносин. Тим більше, як слушно зазначає І. А. Дроздов, парадоксальною є ситуація, коли одне і те ж саме правовідношення регулюється нормами і публічного і приватного права [6, с. 27].

З аналізу положень ПК України можна зробити висновок, що коли йдеться про користування природними ресурсами державної чи комунальної форм власності, то плата за користування такими ототожнюється з податком на природний ресурс. Так, відповідно до п. 14.1.147 ПК України плата за землю включає два види платежів: земельний податок, який сплачують власники та постійні користувачі та орендну плату, яку сплачують орендарі земельних ділянок. Про два рівні змішаної системи оплати за договорами

на природокористування можна говорити, наприклад, аналізуючи договори про розподіл продукції, адже не зважаючи на положення ст. 388 ПК України відбувається заміна податків частиною продукції, тим самим «визнається домінантність цивільно-правових відносин у цій сфері над адміністративно-правовими» [7, с. 20].

Ми вважаємо, що не можна ототожнювати цивільно-правові відносини по оплаті за договором та фінансово-правові, адже договори на природокористування є цивільно-правовими договорами оренди навіть в тому випадку, коли їх предметом є природні ресурси державної чи комунальної форм власності. Більше того ми вважаємо, що коли йдеться про природні ресурси слід уникати «подвійного обкладення» природокористування: податком та орендною платою. Так, доцільним було б внесення змін до відповідного законодавства, за якими природокористувачі, які здійснюють користування природними ресурсами на умовах відповідних договорів були б звільнені від сплати обов'язкових природноресурсових платежів (податків, зборів).

Ще однією особливістю договорів на природокористування є наявність конкурсних засад вибору природокористувача при множинності бажаних. Так, до прикладу, ст. 124 ЗК України говорить, що набуття права оренди щодо земельних ділянок державної та комунальної власності відбувається лише на земельних торгах (аукціонах). Таке ж положення можна зустріти в більшості Тимчасових рекомендацій по наданню водних об'єктів та лісових ділянок у користування на умовах оренди.

За відсутності спеціального нормативного акта, який би регулював порядок проведення торгів місцеві державні адміністрації приймають Тимчасові положення про порядок проведення торгів, які, очевидно, мають рекомендаційний характер. Врегулювати порядок проведення торгів (аукціону) на основі прийняття необхідного нормативно-правового акта, який би детально врегулював дані питання є нагальним питанням. Проведення конкурсу (аукціону), на нашу думку, є найбільш цивілізованим порядком вирішення питань вибору кандидата, з метою отримання найви-

щої ціни за право укладення такого договору та найкращих умов його використання.

Безумовною особливістю договорів на природокористування є наявність певних цілей використання. Так, як правило, природні ресурси надаються для всіх цілей, характерних для того чи іншого виду природокористування. Цільовий характер орендного землекористування визначається через призму поділу земель на категорії, але є випадки, коли природні ресурси надаються лише для визначених цілей. Так, водні об'єкти надаються в оренду тільки для риборозведення, виробництва сільськогосподарської і промислової продукції, у лікувальних та оздоровчих цілях. Обмеження стосовно цілей природокористування присутні також у лісовому законодавстві (для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт). Такі обмеження, в першу чергу, зумовлені необхідністю захисту та охорони природних ресурсів як особливо важливих компонентів природного середовища.

І, насамкінець, особливістю договорів на використання природних ресурсів є наявність прав, які належать третім особам стосовно об'єкта оренди. Йдеться про право громадян на здійснення загального використання природних ресурсів. Таке право гарантується ч. 2 ст. 13 Конституції України та ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 38 якого передбачає, що громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів. Що ж до спеціальних законодавчих актів, то таке право передбачене ст. 47 ВК України, ст. 66 ЛК України та іншими.

Узагальнюючи особливості договорів на природокористування варто погодитися з Н. Р. Кобецькою у тому, що такі договори «передбачають децентралізоване регулювання процесу використання природних ресурсів, спрямованого на задоволення

виробничо-господарських, економічних, споживацьких інтересів природо користувачів. Вони наділені значною регулятивною здатністю, конкретизують стосовно індивідуального випадку умови використання природних об'єктів, встановлюють детальний порядок експлуатації, освоєння природних компонентів доквілля» [3, с. 263].

1. Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання / Н. І. Титова // *Право України*. – 1998. – №4. – С. 10-15.
2. Брагинский М. И. Договорное право: Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 1997. – 682 с.
3. Кобецька Н. Р. Договори на використання природних ресурсів // *Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / За ред. В. В. Луця*. – К.: НДІ приватного права і підприємництва АпН України, 2009. – 300 с.
4. Dr. Irina Paliashvili, the President of the Russian-Ukrainian Legal Group. *The Concept of Production Sharing: Outlines of the Presentation at the Seminar on the Legislation on Production Sharing Agreements*. – September 14, 1998.
5. Хаустов Д. В. Публично-правовой договор в природоресурсном праве: отличительные признаки / Д. В. Хаустов // *Вестн. Моск. ун-та.: сер. 11., Право*. – 2006. – №1. – С. 45-61.
6. Дроздов И. А. Договоры на передачу в пользование природных ресурсов: Учебно-практическое пособие / И. А. Дроздов. – М.: «Проспект», 2001. – 120 с.
7. Коморний О. І. Договір про розподіл продукції: цивільно-правові аспекти: дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Коморний Олександр Ігорович. - НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2006. – 19 с.

Семків В.В. Особливості договорів на використання природних ресурсів

У роботі наведено теоретичне узагальнення та окреслення специфіки договорів на використання природних ресурсів. Визначено особливості таких договорів. Здійснено їх аналіз у відповідності до наявності ознак договору оренди як класичного цивільно-правового договору та тих специфічних рис, які притаманні тільки даній групі договорів та відрізняють її від інших цивільно-правових договорів.

Ключові слова: природокористування, природоресурсний договір, оренда, природні ресурси

Семків В.В. Особенности договоров на использование природных ресурсов.

В работе представлено теоретическое обобщение и оприділення специфіки договорів на користування природними ресурсами. Определены особенности таких сделок. Осуществлен их анализ в соответствии с наличием признаков договора аренды как классического гражданско-правового договора и тех специфических черт, присущих только данной группе договоров и отличают ее от других гражданско-правовых договоров.

Ключевые слова: природопользование, природоресурсовый договор, аренда, природные ресурсы.

Semkiv V.V. The Peculiarities of Natural Resources Use Contracts.

The paper presents the theoretical generalization and description of the specificity of the natural resources use contracts. The peculiarities of such agreements are figured out. The analysis is carried out due to the signs of the lease as a classic civil contract in these specific obligatory relations and those specific features that are unique for this particular type of contracts and distinguish it from other contractual types.

Key words: natural use, natural resources contract, lease, natural resources.

Сліпенчук Н.А.

ВИЗНАННЯ ЗНАЧНОГО ПРАВОЧИНУ (ДОГОВОРУ) АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА НЕДІЙСНИМ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

УДК 342

Постановка проблеми. Безконтрольне виведення майна (активів) акційного товариства на третіх осіб, що призводить до фактичного знецінення акцій, далі – «кримінальне» банкрутство, а також інші протиправні дії менеджменту та/ або контролюючих акціонерів, сприяли закріпленню в Законі України «Про акціонерні товариства» основ прозорої договірної політики та введенню поняття «значний правочин». При цьому, встановивши спеціальний порядок вчинення даних правочинів, законодавець не передбачив правових наслідків недотримання останнього. Для заповнення вказаної прогалини необхідні комплексні дослідження як науковців так і практиків.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження окремих аспектів даної проблеми проводили В.В. Луць, Н.Н. Соломатіна, В.В. Долинська, О.М. Вінник, С. Теньков та інші.